

С.В. Коровай

Роль ендотеліальної дисфункції в розвитку передчасних пологів

Харківська медична академія післядипломної освіти

Ключові слова: вагітність, ендотеліальна дисфункція, передчасні пологи.

Наведено дані сучасної наукової літератури про ендотеліальну дисфункцію вагітних з невиношуванням, показано патогенетичне значення ендотеліальної дисфункції в розвитку передчасних пологів.

Роль ендотеліальної дисфункції в розвитку преждевременных родов

С.В. Коровай

Представлены данные современной научной литературы об эндотелиальной дисфункции беременных с невынашиванием, показано патогенетическое значение эндотелиальной дисфункции в развитии преждевременных родов.

Ключевые слова: беременность, эндотелиальная функция, преждевременные роды.**Патология.** – 2012. – №2 (25). – С. 10–13**The role of endothelial dysfunction in preterm delivery development**

S.V. Korovay

Modern facts of the literature about endothelial dysfunction in pregnant women with miscarriage are represented, the pathogenetic significance of endothelial dysfunction in the development of preterm delivery is shown.

Key words: pregnancy, endothelial function, preterm delivery.**Pathologia.** 2012; №2 (25): 10–13

Серед чинників, що впливають на приріст населення, особливе місце посідають передчасні пологи. Це зумовлено тим, що частота цієї патології, незважаючи на певні успіхи та досягнення медичної науки, лишається доволі високою і складає 25–47% [1,2,4].

Мета роботи

Здійснити огляд сучасної медичної літератури про ендотеліальну дисфункцію вагітних з невиношуванням.

Відповідно до рекомендацій ВООЗ з 2007 року, Україна перейшла на нові критерії реєстрації перинатального періоду (наказ МОЗ України №179 від 29.03.06 «Про затвердження інструкції з визначення критеріїв перинатального періоду, живонародженості та мертвонародженості, порядку реєстрації живонароджених і мертвонароджених»). Згідно з цими рекомендаціями, передчасними вважають пологи в період з 22 до 37 тижнів вагітності зі спонтанним початком та народженням плода масою більше 500 г. Виділяють ранні (22–27 тижнів) та пізні (28–37 тижнів) передчасні пологи. У сучасному акушерстві частота передчасних пологів не знижується, а навіть має тенденцію до зростання за рахунок кількості багатоплідних вагітностей і широкого впровадження допоміжних репродуктивних технологій. Актуальність проблеми визначається її впливом на народжуваність, перинатальну та ранню дитячу смертність, а також на розвиток і стан здоров'я потомства.

На частку недоношених немовлят припадає 60–70% ранньої неонатальної смертності, 65–75% дитячої смертності; мертвонароджуваність при передчасних пологах у 8–13 разів частіша, ніж при своєчасних пологах. Перинатальна смертність недоношених новонароджених у 33 рази вища, ніж у доношених. Проблема передчасних пологів має і психосоціальний аспект, бо народження

недоношеної дитини, її хвороба або втрата є великою психологічною травмою для сім'ї [25].

Ускладнену ситуацію факт, що передчасні пологи є поліетіологічною патологією. Так, на формування передчасних пологів впливають соціально-економічні, інфекційні, імунологічні, генетичні фактори, а також гормональні порушення, деякі екстрагенітальні стани, анатомічні особливості тощо.

Останнім часом зацікавленість дослідників пов'язана з вивченням патогенетичної ролі ендотеліальної дисфункції у виникненні низки акушерських патологій, у тому числі, передчасних пологів [5]. Ендотеліальна дисфункція є патологічним станом ендотелію, що виникає на фоні порушень продукції ендотеліальних факторів. Це призводить до порушень функції органів і систем, а щодо організму вагітної – до комплексних порушень в системі «мати-плацента-плід» [3]. Однак механізми розвитку та маркери ендотеліальної дисфункції в акушерстві, особливо при передчасних пологах, достовірно майже не вивчено.

Дисфункція ендотелію – це дисбаланс між медіаторами, що в нормі забезпечують нормальні співвідношення між перебігом усіх ендотелій-залежних процесів, насамперед, між продукцією судинорозширюючих, ангіопротективних, антипроліферативних субстанцій з одного боку, і вмістом судинозвужуючих, протромботичних, проліферативних факторів з іншого. Ендотеліальна дисфункція є супутнім ускладненням вагітності і пологів, що тою чи іншою мірою пов'язані з плацентарним фактором і порушенням судинної адаптації при вагітності [5–8,30].

У процесі неускладненого розвитку вагітності відзначається наростання ендотелій-залежної вазодилатації, рі-

вень якої повертається до початкового після пологів. Цей процес відбувається за участю таких медіаторів, як оксид азоту (NO), простагліцин і гіперполяризуєчий фактор ендотеліального походження. Ендотелій бере участь у регуляції судинного тону, проникності судин, адгезії тромбоцитів і лейкоцитів, ангіогенезі, тромборезистентності, імунній відповіді, синтезі медіаторів запалення та їх інгібіторів, а також здійснює бар'єрні функції. Як уже зазначено, важливою функцією ендотелію є продукція NO, що підтримує базальний тонус судин і бере участь у здійсненні вазодилатації у відповідь на дію різноманітних стимулів. При виникненні дисфункції ендотелію набуває атерогенних властивостей зі схильністю до судинозвужуючих реакцій, тромбофілії, в кровотік направляються молекули адгезії, ростові фактори, зростає запальна й оксидативна активність сироватки крові.

Ендотеліальна дисфункція супроводжує ускладнення вагітності, пологів, що тою чи іншою мірою пов'язані з плацентарним фактором і порушеннями судинної адаптації при вагітності [4].

Ендотелій називають найбільшою ендокринною залозою в організмі. Це тонка напівпроникаюча мембрана, що покриває зсередини серце і судини, безперервно виробляє велику кількість важливих біологічно активних речовин, тому нині комплекс клітин ендотелію розглядають як гігантський паракринний орган, що розподіляється по всій поверхні людського тіла [7,9,13,14].

Ендотелій виробляє вазодилататори і антиагреганти – оксид азоту (NO), брадикінін, простагліцин, простагландин E₂, ендотеліальний фактор гіперполяризації, вазоконстриктори і проагреганти – ендотелін-1 (ET-1), ангіотензин II (АТ II), серотонін, простагландин F_{2α}, лейкотрієни C₄, D₄, тромбоксан A₂, гепарин, активатори плазминогену, фактори росту [4,7,19].

Ендотелій виконує бар'єрну функцію з підтримки гомеостазу шляхом збереження динамічної рівноваги ряду різнонаправлених процесів: 1) тону судин (вазодилатація/вазоконстрикція); 2) анатомічної будови і ремоделювання судин (синтез/інгібування факторів проліферації); 3) місцевого запалення (вироблення про- і протизапальних факторів, регуляція судинної проникності, процесів адгезії лейкоцитів); 4) процесів гемостазу і тромболізу (синтез і інгібування факторів агрегації тромбоцитів і фібринолізу). У спрощеному вигляді можна виділити 3 основних стимули, що викликають гормональну реакцію ендотеліальної клітини: 1) зміна швидкості кровотоку; 2) тромбоцитарні медіатори (серотонін, АДФ, тромбін); 3) циркулюючі та/або «внутрішньостіночні» нейрогормони (катехоламіни, ацетилхолін, ендотелін, брадикінін, гістамін).

У нормі у відповідь на ці стимули клітини ендотелію реагують посиленням синтезу ряду речовин, що призводять до розслаблення гладком'язових клітин (ГМК) судинної стінки. Найважливішим серед цих факторів є NO, що забезпечує вазодилатацію, гальмування експресії молекул адгезії і агрегації тромбоцитів й характеризується антипроліферативною, антиапоптичною і

антитромботичною дією. Оксид азоту синтезується з гуанідинового атома азоту L-аргініну NO-синтетазою [18–20,27–29]. Нестабільність і короткий період життя NO різко обмежує його застосування як маркера функції ендотелію.

У нормально функціонуючому ендотелію невелика кількість NO постійно виділяється для підтримки судин у стані дилатації. Одним із основних стимуляторів синтезу NO є брадикінін, що утворюється в крові під впливом ферментів калікреїну і XII фактора згортання крові. Брадикінін разом із оксидом азоту є основним модулятором вазодилатації. Однак у периферичних венах і великих церебральних артеріях нормальний ендотелій здатен звільняти вазоконстрикторні речовини (супероксид-аніон, тромбоксан A₂) [15,16,20].

Альтерація ендотеліального вистилання судин при дії запального агента, незважаючи на стимуляцію індукованої NO-синтетази, врешті призводить до того, що ендотелій не в змозі виробляти оксид азоту в достатній кількості. Утилізація NO відбувається в напрямку стабілізації проникності судинної стінки і зменшення процесів агрегації (інфільтрації) «запальних» клітин (макрофагів тощо). Зазначені процеси в умовах подовженої дії інфекційного агента призводять до поступового виснаження функціональної активності біорегуляторної системи L-аргінін-оксид азоту, що, в свою чергу, викликає ряд патологічних змін у системі матково-плацентарно-плодової мікроциркуляції [10,24].

При вивченні ролі й місця біорегуляторної системи L-аргінін-оксид азоту в процесах фізіологічної адаптації організму жінки до вагітності, а також у формуванні різноманітних ускладнень вагітності не можна розглядати окремо будь-яку з кінцевих біологічних дій NO.

Необхідно зазначити, що біологічна дія NO щодо розвитку вагітності вимагає подальшого детального вивчення й відкриває нові перспективи у розвитку сучасних методів діагностики і терапії, спрямованих на покращення показників перинатальної та материнської захворюваності.

Узагальнюючи дані спеціалізованої літератури, можна виділити кілька особливостей NO і систем його генерації:

- оксид азоту – нестійка сполука, що дозволяє виконувати функції регуляторного сигналу;
- NOS – один із найбільш регульованих у біології ферментів і має 5 кофакторів;
- молекула NO може існувати у 3 різноманітних формах: NO, NO⁻, NO⁺, кожна форма NO має свої мішені.

Описана двофазна дія NO на клітинну проліферацію: низькі концентрації NO стимулюють проліферацію, високі її інгібують, але індукують клітинну диференціацію. Крім зазначених особливостей у якості потенційних маркерів дисфункції ендотелію розглядають кілька субстанцій, продукція яких може відобразити функцію ендотелію: тканинний активатор плазминогену та його інгібітор, тромбомодулін, фактор Вілебранта. Утворення NO каталізує NO-синтетаза, а на її кількість можуть впливати стероїдні гормони.

Одними з найбільш вазоактивних речовин є ендотеліальні пептиди – ендотеліни. Найвідомішим і найповніше вивченим серед ендотелінів є ET-1, що являє собою крупний біциклічний поліпептид, що складається з комбінації 21 амінокислоти [17]. Синтез ET-1 стимулюється тромбіном, адреналіном, ангіотензином, інсуліном, інтерлейкінами, клітинними факторами росту тощо. До інгібіторів синтезу ET-1 належать натрійуретичні пептиди [17,21].

Як уже зазначено, NO сприяє створенню «фізіологічного спокою» матки і забезпечує розвиток плода безпосередньо релаксацією міометрію.

Недостатній синтез NO в матці внаслідок будь-яких запальних порушень викликає формування синдрому загрози переривання вагітності, перш за все, через підвищення контрактильної активності міометрію [19].

Постійне підвищення тону мати за відсутності достатньої продукції оксиду азоту призводитиме до розвитку гіпоксії в матково-плацентарній сітці мікроциркуляції. У свою чергу, гіпоксична фетоплацентарна вазоконстрикція призводить до пригнічення вироблення NO у мікроциркуляторному руслі, що підтримуватиме гіпертонус міометрію. Крім того, виявилось, що викликане гіпоксією зниження синтезу NO синцитіотрофобластом призводить до матково-плацентарної недостатності. Розвиток і наростання плацентарної дисфункції супроводжує майже всі ускладнення вагітності. Так, при невиношуванні вагітності частота розвитку цієї патології складає від 50% до 77%, при гестозах – 32%, при екстрагенітальній патології – до 45%.

Концентрація NO зростає з прогресуванням вагітності, забезпечуючи повнокровність матки та її релаксацію, але різко зменшується з початком пологової діяльності. Виявилось, що вивільнення NO і активність його синтезу можуть змінюватись естрогенними гормонами.

Виявлено зростання синтезу NO в міометрії під впливом естрогенів і доведено залежність цього процесу від наявності йонів кальцію. Відомо, що під впливом йонів кальцію стимулюється інгредієнтна форма NO-синтетази [12,21]. Можливо, наприкінці вагітності, коли під впливом естрогенів зростає чутливість міометрію до утеротонічних речовин та йони кальцію сприяють переходу м'язового апарату матки в активний стан, відбувається блокування вироблення інгредієнтної кальцій-залежної NO-синтетази з початком пологової діяльності.

Однією з актуальних проблем сучасного акушерства є невиношування вагітності, в генезі якого лежать кілька причин [2,4]. При цьому може вражатися будь-яка ланка матково-плацентарно-плодової мікроциркуляції; в основі цих уражень лежать всі властиві запальному процесу зміни (альтерація, інфільтрація, ексудація, регенерація). Вплив протизапальних агентів стимулює активацію індукованої форми NO-синтетази [2].

Прояви дисфункції ендотелію деякі дослідники пов'язують із нестачею продукції або біодоступності NO в стінці артерій [17,21]. Інші – з дисбалансом між продукцією вазодилатуючих, ангіопротективних, анти-

проліферативних факторів, а також вазоконстрикторних, протромботичних, проліферативних чинників [26]. Основну роль у механізмі розвитку ЕД відіграють окислювальний стрес, продукція потужних вазоконстрикторів (ендопероксида, ендотеліни, АТ II), а також цитокінів і фактора некрозу пухлини, що пригнічують продукцію NO [23]. При тривалому впливі руйнівних факторів (гемодинамічне перевантаження, гіпоксія, інтоксикація, запалення) відбувається виснаження і спотворення функції ендотелію, і відповіддю на звичайний стимул стає вазоконстрикція, проліферація елементів судинної стінки і тромбоутворення. Крім названих факторів ЕД викликають: 1) гіперхолестеринемія, гіперліпідемія; 2) артеріальна гіпертензія; 3) спазм судин; 4) гіперглікемія і цукровий діабет; 5) паління; 6) стресові ситуації; 7) ішемія; 8) вік.

Найважливішу роль у розвитку ендотеліальної дисфункції при передчасних пологах, як уже зазначено, відіграє окислювальний стрес, що характеризується переважанням прооксидантного впливу над антиоксидантним ефектом. Окислювальний стрес виникає практично при всіх хворобах людини й зумовлює ушкодження тканин. Маркером раннього окислювального стресу є продукти окислювальної модифікації білків, що характеризуються цитотоксичним впливом.

Необхідно зазначити, що біологічна дія NO щодо розвитку вагітності вимагає подальшого детального вивчення й відкриває нові перспективи у розвитку сучасних методів діагностики та терапії передчасних пологів, спрямованих на покращення показників перинатальної та материнської захворюваності.

З огляду на наведені факти, актуальним є вивчення стану ендотеліального комплексу з метою визначення його патогенетичної ролі при передчасних пологах.

Висновки

У доступній науковій літературі не виявлено даних щодо змін в ендотеліальному комплексі як при необтяженому перебігу вагітності, так і при загрозі передчасних пологів, коли ще не виникло вилиття навколоплідної води і є негайна необхідність для дострокового завершення вагітності, що супроводжується значним зростанням ризиків як для матері, так і для плоду. Виходячи з цього, науковий і практичний інтерес викликає встановлення взаємодії окремих ланок патогенетичного ланцюга при передчасних пологах та пошук реальних кроків для їх запобігання. В кінцевому результаті це дасть змогу знизити акушерський ризик жінкам, які страждають на невиношування вагітності, а також покращить прогноз для новонароджених.

Список літератури

1. Каминский В.В. Токолитическая терапия: новые возможности / Каминский В.В., Жук С.И. // *Жіночий лікар*. – 2008. – №6. – С. 3–5.
2. Сидельникова В.М. Невынашивание беременности – современный взгляд на проблему / Сидельникова В.М. // *Акушерство и гинекология*. – 2007. – №5. – С. 24–27.
3. Климов В.А. Эндотелий при физиологической беременности / Климов В.А. // *Акушерство и гинекология*. – 2006. – №5. – С. 11–15.

4. Сухих Г.Т. Эндотелиальная дисфункция в генезе перинатальной патологии / Сухих Г.Т., Вихляева Е.М., Ванько Л.О., Ходжаева З.С. и соавт. // Акушерство и гинекология. – 2008. – №5. – С. 3–7.
5. Петрищев Н.Н. Физиология и патофизиология эндотелия / Петрищев Н.Н., Власов Т.Д. // Дисфункция эндотелия. Причины, механизмы, фармакологическая коррекция / Под ред. Н.Н. Петрищева. – СПб., 2003. – С. 4–38.
6. Круклер И.И. Продукция NO и окислительная дисфункция белков в плаценте при физиологической беременности и плацентарной недостаточности / Круклер И.И. // Бюл. экспер. биол. и медицины. – 2003. – Т. 136, №10. – С. 62–72.
7. Юшук Е.Н. Эндотелиальная дисфункция при заболеваниях сердечно-сосудистой системы и ее коррекция / Юшук Е.Н., Васюк Ю.А., Хадзегова А.Б. и др. // Клин. фармакол. и терапия. – 2005. – Т. 14, №3. – С. 85–88.
8. Michael T. Vasoprotection by nitric oxide: mechanism and therapeutic potential / Michael T., Gewaltis M., Rojda G. // Cardiovascular research. – 2002. – Vol. 55. – P. 205–260.
9. Сосуков А.А. Оксид азота как межклеточный посредник / Сосуков А.А. // Соровский образовательный журнал. – 2000. – Т. 6, №2. – С. 27–34.
10. Марков Х.М. О биорегуляторной системе L-аргинин-оксид азота / Марков Х.М. // Патологическая физиология и экспериментальная терапия. – 1996. – №1. – С. 34–39.
11. Макацария А.Д. Синдром системного воспалительного ответа в акушерстве / Макацария А.Д., Бицадзе В.О., Акиншина С.В. – М.: МИА, 2006. – С. 54–74; 115–161; 172–241.
12. Зенков Н.К. NO-синтазы в норме и патологии различного генеза / Зенков Н.К. // Вестник АМН. – 2000. – №4. – С. 30–35.
13. Сторожаков Г.И. Эндотелиальная дисфункция при артериальной гипертензии у пациентов пожилого возраста / Сторожаков Г.И., Верещагин Г.С., Мальшев Н.В. // Клиническая геронтология. – 2003. – Т. 9, №1. – С. 23–28.
14. Born G. Vascular endothelium / Born G., Schwartz C. – Stuttgart: Schattauer, 1997. – 390 p.
15. Hornig B. Bradykinin in human endothelial dysfunction / Hornig B. // Drugs. – 1997. – Vol. 54, suppl. 5. – P. 42–47.
16. Mombouli I.V. Endothelial function after converting-enzyme inhibition / Mombouli I.V., Vanhoutte P.M. // Medicographia. – 1996. – Vol. 18, №1. – P. 35–40.
17. Chatterjee A. Endothelial nitric oxide and its pathophysiologic regulation / Chatterjee A., Catravas I.D. // Vascul. Pharmacol. – 2008. – №49 (4–6). – P. 134–140.
18. Tarry W.C. L-arginine improves endothelium-dependent vasorelaxation and reduces intimal hyperplasia after balloon angioplasty / Tarry W.C., Marhoul K.G. // Arterioscler. Tromb. – 1994. – №14. – P. 938–943.
19. Ватутин Н.Т. Эндотелиальная и сердечно-сосудистая патология / Ватутин Н.Т., Калинкина Н.В., Демидова А.Л. // Укр. кардіол. журн. – 2006. – №1. – С. 101–106.
20. Братусь В.В. Оксид азота как регулятор защитных и гомеостатических реакций организма / Братусь В.В. // Укр. ревмат. журн. – 2003. – №4. – С. 3–11.
21. Ивашкин В.Г. Оксид азота в регуляции активности функциональных систем / Ивашкин В.Г., Дранкина О.М. // Рос. журн. гастроэнтеролог., гепатит. и колопроктол. – 2000. – №4. – С. 11–21.
22. Vanhoutte P.M. Vascular endothelium: vasoactive mediators / Vanhoutte P.M., Mombouli I.V. // Prog. Cardiovasc. Dis. – 1996. – №39. – P. 225–238.
23. Игитова М.Б. Клинико-диагностическое значение С-реактивного белка как маркера системного воспалительного ответа при беременности (обзор литературы) / Игитова М.Б., Сердюк Г.В., Момот А.П. и др. // Клин. лабор. диагностика. – 2009. – №6. – С. 3–8.
24. Губский Ю.И. Токсикологические последствия окислительной модификации белков при различных патологических состояниях / Ю.И. Губский, И.Ф. Беленичев, Е.А. Левицкий и др. // Журнал АМН Украины. – 2005. – Т. 3, №32. – С. 275–286.
25. Живецько-Денисова А.А. Ранні та пізні передчасні пологи – перспективи для немовлят / Живецько-Денисова А.А., Воробйова І.І., Писарева С.П., Могілевська С.І., Шамаєва О.В. // Зб. наукових праць Асоціації акушерів-гінекологів України. – К.: Інтермед, 2011. – С. 354–358.
26. Титов В.Н. Диагностическое значение эндотелий зависимой вазодилатации, функционального единения эндотелия, оксида азота и становление функции в филогенезе / В.Н. Титов // Клин. лабор. диагностика. – 2009. – №2. – С. 3–16.
27. Бабушкина А.В. L-аргинин с точки зрения доказательной медицины / Бабушкина А.В. // Укр. мед. часопис. – 2009. – №74 (XI/XII). – С. 43–48.
28. Лубяная С.С. Новый подход к терапии плацентарной дисфункции с использованием L-аргинина / Лубяная С.С., Стрижакова И.В., Манищенков С.Н., Литкин Р.А., Гаврюшов Д.Н. // Здоровье женщины. – 2010. – №8 (54). – С. 27–30.
29. Хлюбова С.В. Содержание аргинина в сыворотке крови при физиологическом и осложненном течении беременности / Хлюбова С.В., Циркин В.Н., Дворянский С.А. и др. // Рос. вестн. акушера-гинеколога. – 2007. – №32. – С. 4–7.
30. Головченко Ю.И. Обзор современных представлений об эндотелиальной дисфункции / Головченко Ю.И., Трещинская М.А. // Cons. Med. Ukr. – 2008. – №11. – С. 38–40.

Відомості про автора:

Коровай С.В., к. мед. н., доцент каф. перинатології, акушерства та гінекології ХМАПО.

Надійшла в редакцію 05.06.2012 р.